

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Aşkın, E. Ö. ve Aşkın, U. (2019). “İşgücü Piyasasında Enformel Kadın İşgücü: Ev Eksenli Çalışan Kadınlara Yönelik Bir Araştırma”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Ek Sayı 1): 1003-1027
Geliş Tarihi / Received Date: 10.10.2018 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 11.12.2018

Araştırma Makalesi

İŞGÜCÜ PİYASASINDA ENFORMEL KADIN İŞGÜCÜ: EV EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLARA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Elif Özlem AŞKIN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
elifozlemozcatal@gop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7737-5810

Dr. Öğr. Üyesi Umur AŞKIN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
umur.askin@gop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8456-2411

Öz

Ev eksenli çalışma ile özellikle konfeksiyon sektöründe işgücü piyasasına ve istihdama katılan kadınların sayısı dünyada ve Türkiye’de artmıştır. Bu çalışma biçimi ile istihdama katılan kadınlar, kayıtdışı, yasal düzenlemelerin dışında, asgari ücretin çok altında bir ücret geliri ile çalıştırılmaktadır. Üretim sürecine ev eksenli çalışma ile katılan kadınlar, işgücü piyasasında ve istihdamda enformel kadın işgücü olarak yer almaktadır. Kadınların ev eksenli, enformel işgücü olarak çalışmasında ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler etkilidir. Söz konusu faktörler kadınların ev eksenli çalışmasına zemin hazırlarken olumsuz çalışma koşullarının oluşmasına da yol açmaktadır. Çalışmada, ev eksenli çalışmaya yol açan ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler, çalışma koşulları ve sorunları yapılan nitel araştırma bulguları ile ortaya konulmaktadır. Çalışma, ev eksenli çalışan kadınların durumlarını ve konumlarını geliştirmeye yönelik sosyal politika önlemlerine gereksinim olduğunu ortaya koymaktadır. Ev eksenli çalışan kadınların işgücü piyasası ve istihdamdaki durum ve konumlarını iyileştiren her türlü politika önlemleri kadınların toplumsal yaşamdaki konum ve durumlarını da iyileştirecek ve geliştirecektir.

Anahtar Kelimeler: Ev Eksenli Çalışma, Neo-Liberal Ekonomi Politikaları, Yoksulluk, Toplumsal Cinsiyet Temelli İşbölümü, Ataerkil Değerler.

INFORMAL FEMALE WORKFORCE IN THE LABOR MARKET: A RESEARCH FOR WOMEN WORKING AT HOME AXIS

Abstract

In Turkey and in the world, the number of women participating in employment with home-based work, especially in the apparel industry has increased. With this form of work, women participating in employment are employed with a wage income that is far below the minimum wage, with the exception of formal, legal regulations. Women participating in the production process with home-based work are the informal women labor force in labor market and employment. Economic and socio-cultural factors are influential in the work of women as home-based, informal workforce. These factors also lead to the formation of negative working conditions while preparing the ground for home-based work for women. In this study, economic and socio-cultural factors leading to home-based study, working conditions and problems are revealed by qualitative research findings. The study suggests that social policy measures are needed to improve the status and position of women whom working home-based. Any policy

measures that improve the status and position of women working home-based in the labor market and employment will also improve the positions and status of women in social life

Keywords: Home-Based Work, Neo-Liberal Economic Policies, Poverty, Gender Based Division of Labor, Patriarchal Values.

1. GİRİŞ

Kadın(lar)ın çalışma yaşamına ücretli işgücü olarak yönel(til)mesi ve çalışma yaşamında tutul(n)ması, toplumsallaşmaları ve toplumsal katkılarının artmasında önemlidir. Günümüzde bağımsız kişilik kazanmada ve özgürleşmede önemli bir adım olan çalışma, toplumsal güvence sağlaması, mesleki statü kazan(dır)maya dönük olması, toplumdaki durum ve konumu iyileştirmeye dönük yeni bir açılım getirmesi açısından gereklidir. Sosyal güvence sunmayan, mesleki statü kazandırmayan çalışma, kadın(lar)ın durumunu iyileştirmede yeni bir açılım getirmemekte; yoksulluklarının ve yoksunluklarının sür(dürül)mesine neden olmaktadır. Kadınların toplumdaki konumunun ve yaşamdaki ağırlığının arttırılması, kadınların çalışma yaşamına “nitelikli emek ögesi” olarak katılmasına ve tutunmasına bağlıdır (Fişek, 1994; 1996; 2004).

Günümüzde kadınların işgücü piyasasındaki konumu ve istihdam alanları, esnek ve güvencesiz çalışma¹ ile belirginleşmektedir. Yeni-liberal politikaların işgücü piyasası düzenlemelerine, ücretlerin bastırılmasına, çalışma koşullarının esnekleştirilmesine bağlı olarak kadınlar, esnek, sosyal güvencesi olmayan kayıtdışı, enformel işlerde yoğunlaşmaktadır (Pearson, 2007).

Çalışmanın konusu olan “*ev eksenli çalışan kadınlar*”, enformel (kadın) işgücünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu çalışma biçimi, kadınların istihdama nitelikli bir öge olarak katılımını sınırlamaktadır. Evin içerisinde gerçekleşen bu çalışma biçiminde kadınlar üretim ve yeniden üretim etkinliklerini eş zamanlı olarak yapmakta ve kayıt dışı çalışmanın yol açtığı “sömürüyü” deneyimlemektedir. Yasal düzenlemelerin koruması dışında kalma, sosyal güvenceden yoksunluk, asgari ücretin çok altında gelir elde etme ev eksenli çalışmanın kadın işgücü üzerindeki sömürü biçimleri arasındadır.

Bu çalışma biçimi ile istihdamda yer alan kadın sayısı Türkiye’de ve Dünyada artmaktadır. Ev eksenli çalışan kadın sayısındaki artış, özellikle konfeksiyon sektöründe dikkat çekici boyutlardadır. Bu artışa yönelik çeşitli faktörlere vurgu yapılmaktadır: Ekonomik faktörler ve sosyo-kültürel faktörler, kadınların bu çalışma biçimi ile istihdama yoğun katılımına yol açan temel belirleyicilerdir.

Çalışmada, kadınların ev eksenli çalışma ile istihdama katılımlarını etkileyen ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerin tespit edilmesi ve bu çalışma biçimi ile çalışan

¹ Türkiye’de ve Dünya genelinde *taşeron çalışma, ev-eksenli çalışma, çağrı üzerine çalışma, kısmi zamanlı çalışma, sözleşmeli çalışma, belirli süreli çalışma, çalışma yaşamında en yaygın istihdam biçimleri haline gelmiştir* (BSB, 2015: 74).

kadınların durumlarını ve konumlarını iyileştirici politikalara katkı sunmak amaçlanmıştır. Çalışma, konfeksiyon sektöründe ev eksenli çalışarak üretim sürecine katılan yirmi beş kadınla yapılan mülakatları kapsamaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Kadınların işgücü piyasasına katılımı dünya genelinde artmaktadır. İşgücü piyasasındaki esnekleş(tir)me (küralsızlaştırma), güvencesiz, enformel istihdam biçimlerinin artması, bu artışın temel nedenidir. Kadınlar, kolay yönetilebilir, uysal, ucuz, esnek ve örgütsüz işgücü olarak enformel işlerde daha çok talep edilmektedir (Beneria ve Floro, 2004; Beneria, 2001: 47; Munck, 1995: 108-109; Standing, 1989). Yeni liberal politikaların derinleştirdiği yoksulluk, geçinmek için gelir elde etme zorunluluğu ve güvenceli-ücret düzeyi yüksek formel işlere erişiminin sınırlı olması, kadınları enformel istihdama yöneltmektedir (ILO, 2002: 32; Sassen, 2000). Bu durum, istihdama ve işgücü piyasasına katılımı artan kadınları, “enformel” dönüştürmektedir. Kadınların iş güvencesi ve sosyal korumadan yoksun, asgari ücret düzenlemelerinden yararlanamayan, iş sözleşmeleri kolayca sonlandırılan, sendikası, enformel işgücü olarak istihdama katılımları artmaktadır (ILO, 2003). Kadınlar, enformel istihdam biçimlerinin en güvenilir, en istikrarsız gelir elde edilen, sosyal güvenlik sistemi kapsamı dışında kalan, kötü çalışma koşulları olan işlerde yoğunlaşmaktadır (Chen vd., 2005: 6-8). Ev eksenli çalışma, enformel istihdamın hem de kadın işgücünün yoğunlaştığı önemli bir istihdam alanıdır (ILO, 2003). Çalışmanın işyeri dışında, evde yapılması; çalışanların tamamına yakını kadınların oluşturması; kayıt dışı çalışma/çalıştırılma nedeniyle sosyal koruma ve iş güvencesinin olmaması; çok düşük düzeyde ücretlerin ödenmesi ev eksenli çalışma biçiminin temel özellikleridir (Carr ve Chen, 2004: 6-7; ILO, 2003: 5-6).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, özellikle konfeksiyon sektöründe, enformel kadın işgücünün büyük bir kısmını ev eksenli çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Geçmişin kalıntısı, yok olmaya mahkum çalışma biçimi olarak değerlendirilen “ev eksenli çalışma”, kadınların yoğunlaştığı neredeyse kadına özgü bir çalışma biçimi olarak yaygınlaşmıştır² (Hattatoğlu, 2000: 89).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) “ev eksenli çalışma”yı “*kendi evinde veya işverenin işyeri dışında kendi seçtiği bir başka mekânda teçhizatı, malzemeyi ve kullanılan diğer girdileri kimin sağladığı önemli olmaksızın, işveren tarafından belirlenen bir ürün veya hizmetle*

² Almanya, İtalya, Hong Kong, Japonya, Arjantin’de ev eksenli çalışanların % 85’ini kadınlar oluşturmaktadır (Carr vd. 2000: 127-128). Latin Amerika, Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur’da konfeksiyon sektöründe ev eksenli çalışan kadınların oranı % 80’lere ulaşmıştır (Beneria, 2001:40). Brezilya’da ev eksenli çalışanların % 70’i, Pakistan’da % 75’i, Gana’da % 88’i kadındır (WIEGO, 2015: 6).

sonuçlanan çalışma” olarak tanımlanmaktadır³. Bu çalışma biçiminde kadınlar, tekstil-hazır giyim sektöründeki firmaların (örgü, nakış, dikiş, ürün temizliği gibi) işlerini kendi evlerinde yapmaktadır. Ekonomik (*küreselleşme, neo-liberal politikalar*) ve sosyo-kültürel faktörler (*toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü, ataerkil kültürel değerler*) kadınların ev eksenli çalışma biçimi ile istihdama yoğun katılımında etkilidir.

Küreselleşme sürecinde uygulanan yeni-liberal iktisat politikaları, kadın işgücünün konumunu ve durumunu olumsuz etkilemekte, kadınların işgücü piyasasına katılımlarını şekillendirmektedir. Küreselleşme sürecinde serbest ticaret, sermayenin serbest dolaşımı, yatırımların işgücü maliyetinin düşük olduğu ülkelere kay(dırıl)ması, teknolojinin hızlı yayılımı ile nitelendirilen bütünleşik bir dünya ekonomisine yönelik ortaya çıkmakta, ülkeler buna zorlanmaktadır. Uluslararası sermayenin serbestleşmesinde ve ülkelerin küresel dünya ekonomisine uyumunda yeni-liberal iktisat politikaları temel belirleyicidir. Dünya genelinde uygulanan bu politikalar, ihracata dayalı sanayileşmeyi; özelleştirmeyi; kamunun küçültülmesini, kamu hizmetlerinin tasfiyesini; sosyal harcamaların kısılmasını; serbest piyasa egemenliğinin sağlanmasını; işgücü maliyetlerinin düşürülmesini ve işgücünün örgütlenme gücünün zayıflatılmasını kapsamaktadır. Bu politikaların uygulandığı ülkelerin çoğunda kadınların işgücü piyasasına katılımı artmıştır. Bu artış, daha çok enformel istihdam biçimlerinde gerçekleşmiştir. “İstihdamın feminizasyonu (kadınlaşması)” olarak kavramlaştırılan bu süreçte, düşük becerili genç kadınların uzun saatler çalıştırılmaları ve birkaç yıl sonra yenileriyle değiştirilebilmeleri, kadın istihdamını artıran nedenler arasındadır (Standing, 1989). Kadınlar, ihracata dayalı sanayileşme modeli uygulayan ülkelerde, kolay yönetilebilir, ucuz, esnek ve örgütsüz işgücü olarak talep görmektedir. İşgücü piyasasına katılan kadınların sayısındaki artış, düşük gelirli, düşük statülü ve sosyal güvencesiz işlerde gerçekleşmiştir (Koggel, 2003; Thomsen, 2008).

Enformel istihdam kendi içerisinde kategorilere ayrılmıştır. Kadınlar, enformel istihdamın en alt kategorisindeki *ücretsiz aile işçiliği* ve *evde parça başı işlerin yapıldığı*, ortalama kazanç ve çalışma koşullarının en kötü olduğu işlerde yoğunlaşmaktadır (Chen, 2012: 9). Yeni-liberal ekonomi politikalarının işsizlik ve yoksulluğu artırması, gelir dağılımını bozması, sendikasız(laştır)ma nedeniyle pazarlık gücünün zayıfla(tıl)ması, devletin sosyal refah yardımlarını düşürmesi hanehalkı gelirlerini düşürmüştür. Düşen aile gelirlerini telafi etmek isteyen kadınlar, sosyal güvencesiz, düşük ücretli, çalışma saatleri belirsiz *ev eksenli çalışmaya* yönel(til)mektedirler (Tomei, 2000: 8; Chen vd, 2005; ILO, 2002: 32;

³ ILO’nun tanımlaması 1996 tarihli 177 sayılı Ev İşleri Sözleşmesi ve 1996 tarihli 184 sayılı Ev İşleri Hakkında Tavsiye Kararında yer almaktadır.

Sassen, 1997). Ev eksenli çalışma, hanehalkı gelirini az da olsa arttırmak ve geçimi sağlamak için kadınlar tarafından zorunlu olarak tercih edilmektedir.

İhracata dayalı sanayileşme modeli, küresel rekabet şartlarında ayakta kalabilmek için işgücü maliyetinin düşük olmasını gerektirmektedir. İhracata dayalı emek-yoğun sektörlerde işgücü maliyetleri düşürmek için (firmaların küçülmesi, parçalanması, fason üretimin ve taşeronlaşmanın yaygınlaşması gibi) esneklik uygulamalar yaygınlaş(tırıl)maktadır (Sen, 2010; Chen vd, 2005; Kabeer, 2004; Carr vd, 2000; Standing 1999). Küresel rekabet üstünlüğü sağlamaya yönelik bu uygulamalar, ucuz işgücüne gereksinim duymaktadır. Ucuz işgücü, kadınları işgücüne dâhil ederek istihdama çekerek sağlanmaktadır. İşgücü piyasasında esnekliği artıran bu uygulamalar, eski üretim biçimi “ev eksenli çalışma”yı yeniden yaygınlaştırmıştır. Sömürü düzeyi yüksek bu üretim biçimi, genellikle “nitelikli emeğe” gereksinim duymamaktadır. Genel eğitim düzeyi düşüklüğü nedeniyle nitelik düzeyi düşük kadınlar, “doğal” olarak “ev eksenli üretim”in önemli bir parçası durumuna gelmekte/getirilmektedirler (Hassan ve Azman, 2014; Carr vd., 2000). İşgücü maliyetlerini düşürmek, talebe dayalı üretim yapısı içerisinde esneklik kazanmak, kârları ençoklaştırmak, işgücünün örgütlenme çabalarını engellemek gibi nedenler, ev temelli üretimin bir diğer ifadeyle “eve iş verme”nin tercih edilmesine yol açmaktadır (Patel ve Pandya, 2017; Chen vd, 2002).

İhracata dayalı sanayileşme modeli uygulayan ülkeler, tarımda korumacı ve destekleyici politikalar da vazgeçmiş; tarım sektörünün serbest piyasa kurallarına göre işlemesine/işletilmesine yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır. Tarımsal desteklerinin azaltılması, bütünüyle kaldırılması gibi kırsal kesimde çözülme ve üretim ilişkilerini yeniden yapılandıran politikalar, topraksız ve geçimlik üretim yapan hanehalklarını olumsuz etkilemektedir. Bu haneler mülksüzleşmiş, tarımsal gelirleri düşmüş ve yoksullaşmışlardır, geçimlerini sağlamak için kentlere göç etmeye başlamıştır. Latin Amerika ve Güney Doğu Asya’daki gelişmekte olan ülkelerde kentlere göç eden kadınlar, ev eksenli çalışmayı da kapsayan sosyal güvencesiz, düşük ücretli işlerde çalışmak durumunda kalmaktadırlar (Mies, 2008; Acker, 2004).

Sosyo-kültürel değer ve normlar da kadınlar arasında ev eksenli çalışmanın artmasında belirleyici bir diğer etmendir. Toplumsal cinsiyetin getirdiği ev içi sorumluluklar ve ev dışında çalışmasını uygun görmeyen ataerkil değerler, kadınların üretim etkinliklerine “ev eksenli” olarak katılmasına zemin hazırlamaktadır. Toplumsal cinsiyetin biçimlendirdiği konum ve sorumluluklara ilişkin yer etmiş ataerkil kültürel değerler, kadınların ev dışında çalışmasını kolay kabul etmemektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümüne göre “geçim sağlama” görev ve sorumluluğu erkeğindir. Kadının ev dışında çalışması, erkeğin “geçim sağlama” görev ve

sorumluluğunu yerine getir(e)mediği anlamına gelmekte; erkek kendisini tehdit altında hissetmekte ve saygınlığını yitirmekten çekinmektedir. Ev dışında çalışmasına olumsuz bakılan, ataerkil değerlerin egemen olduğu toplumlarda, yaşam koşulları kötüleşen ailelerde kadınlar, bu değerleri zorlamadan ve karşı çıkmadan, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde, “ev eksenli çalışma”yla istihdama katılmaktadırlar. Bu çalışma biçimi ile kadınlar, ev içi sorumluluklarını aksatmadan ücretli çalışarak haneye katkıda bulunmaktadırlar (Beneria ve Floro, 2004: 12; Leonard, 2001: 74; Tomei, 2000: 18). Kadınların eve iş verme sürecinde yoğun olarak çalış(tırıl)ması, toplumsal cinsiyet kaynaklı özellikleri ile yakından ilgilidir. Kadınlar, ucuz, esnek ve uysal işgücü olmaları; ücretlerine ek gelir olarak bakılmaları; sorun ve isteklerini bireysel ve/veya toplu olarak duyurma eğilimlerinin zayıf olması; tekdüze, tekrara dayanan, sabır gerektiren işlere yatkınlıkları gibi özellikleri nedeniyle talep edilmektedir (Moore, 2006; Beneria, 2001; Standing, 1989).

Sosyo-kültürel değerler ve normlar, ev eksenli çalışan kadınları, “ev kadını”; kadınların yaptıkları işleri de toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne göre “değersiz” ev işi addetmektedir⁴ (Izzati, 2016: 7). Bu durum, evde çalışanların sömürülmesine yol açmakta ve onlara daha düşük ücret verilmesini meşru saymaktadır (Prügl, 1996: 117). Kadınlar, ataerkil değerlerin sonucu olarak ev eksenli çalışma ile işgücü piyasasına görünmez ve savunmasız olarak katılmaktadırlar (Sharma ve Kunduri, 2015; Hassan ve Azman, 2014: 52-53; Stratigaki ve Vaiou, 1997). Ev eksenli çalışma biçimi, kadınların işgücü piyasasında kayıtlı-formel istihdam alanlarını azaltmakta, enformel işgücü olarak istihdamdaki paylarını artırmaktadır.

Kadınların ev eksenli çalışmasında önemli rol oynayan bu etmenler birbirleriyle de etkileşim içerisindedir. Ataerkilliğin ortaya çıkardığı uysal, itaatli ve öncelikle ‘eve’ ait kadın tipi, işverenlerin yeni-liberal politikaların uygulanmasında gereksinim duyduğu ucuz, sendikasız, pazarlık gücü olmayan işgücü tipi ile örtüşmektedir.

3. TÜRKİYE'DE KADINLARIN EV EKSENLİ ÇALIŞMASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Enformel istihdam biçimleri Türkiye’de de artmıştır⁵. Buna bağlı olarak, bu istihdam biçimine katılan kadın sayısı gittikçe artmakta; kadın işgücünün enformelleştiği bir süreç yaşanmaktadır. Kadın işgücü içerisinde enformelliğin artması, kadın istihdamının niteliğini

⁴ Ev eksenli çalışan kadınlar, hazır giyim sanayisinde emek yoğun üretim aşamalarında örme, dikiş dikme, el nakışı; halı dokuma, gıda sanayinde yiyecek hazırlama ya da ürünleri ayıklama, temizleme, paketlenme ve etiketleme gibi toplumsal cinsiyet rollerine uygun, kadın işi olarak nitelendirilen işleri yapmaktadır (McCormick ve Schmitz, 2001:35-36; Moore, 2006:9).

⁵ Kayıtdışı istihdam oranı Türkiye genelinde son yıllarda düşüş eğiliminde olmakla birlikte yüksektir. 2002 yılında % 52,14 olan kayıtdışı istihdam oranı 2017 yılında % 34’e düşmüştür. Samsun, Çorum, Amasya ve Tokat’ın da yer aldığı TR83 bölgesinde 2009 yılında % 62,69 olan bu oran % 44,67’dir (SGK, 2018). Tokat, TR83 bölgesinde kayıtdışı istihdam oranının görece yüksek olduğu ildir.

olumsuz etkilemektedir. Enformelleşme, kadın işgücünün “nitelikli bir emek ögesi” ol(a)madığını göstermektedir. Kadınlar, işgücüne ve istihdama katılsalar bile bağımsız kişilik kazan(a)mamakta, özgürleş(e)memektedir. Enformel istihdam, kadınların toplumdaki ve evdeki konumunu iyileştirici etki yapmamaktadır. Bu durum, işgücü piyasasında kadınlar aleyhine var olan eşitsizlikleri pekiştirmekte ve kadınların yoksullukları artarak devam etmektedir.

Türkiye’de de *ekonomik ve sosyo-kültürel etmenler* kadınların enformel istihdama katılımını şekillendirmektedir. Yapısal uyum ve istikrar programları, istihdam ve işgücü piyasasını farklı etkilemiştir: İstihdam sektörler arasında yeniden tahsis edilmiş, istihdamın yapısı yüksek vasıflı işlere doğru kayarken Türkiye’de vasıfsız istihdamın payı yükselmiş ve buna bağlı olarak formel istihdam olanaklarının ve iş güvencesinin ve mevcut sosyal güvenlik korumasının sınırlı olduğu bir çalışma ortamı doğmuştur (Taylor, 2003: 66; Buğra, 2003: 208). İhracata dayalı sanayileşme modeli, uluslararası ekonomiye (özellikle konfeksiyon ve dokuma gibi emek yoğun sektörler aracılığıyla)⁶ eklemlenme çabaları, Türkiye ekonomisinin fason üretim ve taşeronlaşmayla genişleyen enformel sektöre sahip olmasını beraberinde getirmiştir. İşgücü piyasalarında enformel istihdam biçimleri, özellikle kadınların enformel işgücü olarak kullanımı yaygınlaşmıştır (Toksöz ve Türcan-Özşuca, 2002: 32-33).

İşgücü maliyetlerini düşürmeye çalışan firmalar, üretim sürecinin emek-yoğun bölümlerini fason üretime kaydırmıştır. Fason üretim yapan küçük ölçekli işletmeler, gereksinim duydukları ucuz işgücünü büyük ölçüde kayıtdışı istihdam ederek sağlamış; kadınların kayıtdışı istihdamda ucuz işgücü olarak çalıştırılması Türkiye’nin uluslararası piyasalarda rekabet günü artıran bir gelişme olmuştur⁷ (Dedeoğlu, 2008; Erendil-Türkün, 2002; Eraydın ve Erendil 1999). Tekstil sektörünün kurduğu alt sözleşme ağları ile üretim alanlarını geleneksel sanayi merkezlerinden taşraya genişleterek kadınlar için istihdam alanı açması (Ecevit, 2000: 160) bu gelişmeyi hızlandırmıştır. Bu istihdam alanları genellikle fason işletmelerde kayıtdışı çalışma ve/veya eve iş verme temelinde gerçekleşmiştir (Eraydın ve Erendil, 1999). Hazır giyim sektöründe hızla çoğalan küçük atölyeler, kadınlar için ev eksenli çalışmayı bir seçenek haline getirmiştir. İşverenlerin rekabet için işgücü maliyetlerinin düşük

⁶ Ucuz işgücünün çok önemli olduğu dokuma-konfeksiyon sektöründe 1992 yılındaki üretim değeri, 1972 yılındaki üretim değerinin üç misline çıkmış, aynı dönemde ihracattaki artış ise 22,5 kat olmuştur (Eraydın ve Erendil, 1999:7). Günümüzde gelinen süreçte Türkiye, hazır giyim sektöründe % 3,39’luk bir payla dünyada sekizinci ve AB’de üçüncü büyük ihracatçı ülke konumundadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2016).

⁷ Üretim sürecine ev eksenli çalışmanın dâhil edilmesi, işyerlerindeki (kira, elektrik, ısınma gibi) üretim maliyetlerinde düşme, çalıştırılanların ücret düzeyinin düşük tutulması ve fazla mesai ve ücretli izin gibi maliyetlerinin ortadan kalkması, işverenlerin kayıtdışı çalıştırma nedeniyle sosyal güvenlik prim maliyeti ile birlikte iş sağlığı ve güvenliği önlemleri almaktan kaynaklanan birçok maliyet kaleminden kurtulması ve/veya bu maliyet kalemlerinde düşme, üretim araçlarının yenilenmesine ve/veya korunmasına yönelik amortisman giderlerinin azalması gibi üretim sürecindeki pek çok maliyet ögesini ortadan kaldır(ıl)ması ve/veya azalt(ıl)ması Türkiye’ye bu sektörde önemli bir rekabet üstünlüğü sağlamıştır (Dedeoğlu, 2010: 255; Eraydın ve Erendil, 1999: 204).

tutma politikası ve bu süreçte kadın işgücünü ucuz işgücü olarak değerlendiri(l)mesi, ev eksenli çalışmada kadınların öncelikli tercih edilmesinin koşullarını yaratmaktadır.

Uluslararası finans kuruluşlarının dayatmasıyla yürürlüğe sokulan, destekleri ortadan kaldıran tarım reformu, tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi ve tarımsal üretime getirilen kotalar, kırsal alanda mülksüzleşmeye, tarımsal istihdamın azalmasına ve kente göçe yol açmıştır (Lordoğlu, 2006; Gülçubuk, 2004; Buğra, 2003: 210-11; Koç, 2001: 43). Tarımsal üretime verilen desteklerin ve kredilerin kesilmesi, azaltılması, şeker ve tütün üretimine kota uygulanması, tarımsal istihdam olanaklarını azaltmakta; kırsal alanda geçim şartları zorlaşmaktadır. Kentin çekici faktörleri, kent yoksulluğunun kır yoksulluğuna tercih edildiği bir göç sürecini beraberinde getirmektedir (Ekin, 2000: 205). Kırsal kesimde “ücretsiz aile işçisi” olan kadınlar, kentsel işgücü piyasasına ve istihdama katılmak istediklerinde, formel kentsel işgücü piyasası için gerekli eğitime ve niteliklere sahip ol(a)mamaları nedeniyle çalışma alanları sınırlıdır. Kentsel yoksulluğun baskısı ile ya geçici de olsa enformel sektörde veya evde yapılan parça başı işlerde çalışmaya rıza göstermektedirler (Koray, 2008:497; Güneş, 2002). Tek kişinin, genellikle erkeğin ücretli çalışmasının ailenin geçimini sağlayamadığı durumda, ev dışında çalış(a)mayan/çalıştırılmayan yoksul kadınlar, bir geçinme stratejisi olarak ev eksenli çalışmaya yönel(til)mektedir. Kentlerde yoksul ailelerde kadınlar, özellikle kriz dönemlerinde ev eksenli çalışma ile aile geçimine katkı sunmaktadır (Metin, 2011; Güneş, 2009; ODTÜ, 2000).

Ataerkil değerler ve toplumsal cinsiyetin kadına yüklediği görevler, ev eksenli kadın emeği kullanım biçiminin Türkiye’de artmasında ve yaygınlaşmasındaki diğer belirleyici etmendir. Kadının ev dışında çalışmasına, aile için olumsuz bir toplumsal statü simgesi olarak anlam yükleyen, bu nedenle kadınların dışarıda çalışmalarına karşı koyan ve ailenin erkek üyeleri tarafından temsil edilen ataerkil görüş (Kandiyoti, 1997), kadınları ev eksenli çalışmaya yöneltmektedir. Kadının çalışması, erkeğin aileyi geçindiren aile reisi konumuna ve aile içindeki egemenliğine bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu nedenle kadına ev dışında çalışma izni verilmemektedir (Toksöz, 2007:14). Kadının dışarda çalışmasına engel olan, yerinin “evi” olduğu yönündeki yerleşik ataerkil kültürel değerler, ev eksenli çalışmada önemli bir belirleyicidir (Toksöz, 2012; Dedeoğlu, 2010). Kadının *ev eksenli çalışması*, erkeğin konumuna ve egemenlik alanına yönelik bir tehdit ögesi olarak algılanmamakta; kadının geleneksel toplumsal rolleri ile biçimlenen ‘annelik’ ve ‘eş’ kimliklerinin önüne geçmemekte; kadınlar, anne, eş ve topluluk üyesi olarak kabul edilmektedir (White, 1999). Ev eksenli çalışmada kadın çalışırken ev içindeki *annelik* ve *eşlik* sorumluluklarını aksatmamakta; aile ve toplum nezdinde bir gerilim ortaya çıkmamaktadır.

Yeni-liberal ekonomi politikaları sonucunda yoksullaşan ailelerde kadınların önemli bir bölümü *çalışmaya hazır* ancak toplumda var olan ataerkil değerler ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle *iş aramayanlar* arasında yer almaktadır. Ev eksenli çalışma, özellikle evli, çocuklu ve eğitim düzeyi düşük kadınlar için “seçeneksizlerin seçeneği” olarak belirginleşmektedir. Kadınlar, eşlerinin toplumdaki statüsünü sarsmamak ve namuslarına söz söyletmemek adına bu çalışma biçimine katılmaktadır (Kümbetoğlu, 1995: 232). Ataerkil değerler ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle ev dışında çalışması ikincil önemde olan kadın(lar)a bu çalışma biçimini dayat(ıl)maktadır.

Sosyo-kültürel faktörler, ev eksenli çalışmada kadınların talep edilmesine de etki etmektedir. İşverenler, küresel rekabet ortamında ucuz ve enformel işgücüne gereksinim duymaktadır. Sosyo-kültürel etmenlerin kadına yüklediği bazı özellikler, kadın(lar)ı ev eksenli çalışma biçimi için en uygun işgücü yapmaktadır. Ataerkil değer yargıları, kadınların yaptığı ev işlerini, kadına özgü olarak kabul ederek değersizleştirmektedir. Bu durum, ev eksenli çalışmanın değerinin düşmesine ve ev eksenli çalışanlara ödenen ücretlerinin düşük olmasına neden olmaktadır. Kadınların ev eksenli çalışma çerçevesinde hazır-giyim sanayine yönelik yaptığı işler, anne ve ev kadını olarak üstlendikleri ev işlerinin bir uzantısı olarak görülmektedir (Dedeoğlu, 2010: 274). Ev işinin “iş” tanımından dışlanması, eve iş veren işveren için yapılan örgü, dikiş benzeri işleri değersizleştirmekte; bu durum, işgücü maliyetlerini azaltmak için yöntem arayan işveren açısından kadınlar, ucuz, uygun bir emek pazarı oluşturmaktadır (Atasü-Topçuoğlu, 2010: 108-109).

Yukarıda vurgulanan etmenlerin belirleyiciliğinde Türkiye’de ev eksenli çalışan kadın sayısı sürekli artmaktadır. EVÇAD, 2013 yılında kadınların Türkiye’de evde çalışanların % 94’ünü; tekstil ve giyim ürünleri üretiminde bu çalışma biçimiyle çalışan kadınların ise evde kadınların % 34,2’sini oluşturduğunu belirtmektedir (EVÇAD, 2015:11). Bu tür işleri yapan kadınların önemli bir kısmı istatistiklerde ev kadını olarak kaydedilmektedir. Bu nedenle ev eksenli çalışan kadınların sayısı gerçekte daha yüksektir⁸ (Dedeoğlu, 2008). Ev eksenli çalışan kadın istatistiklerinin daha yüksek olduğunu ortaya koyan başka araştırmalar da bulunmaktadır (Tezcek ve Polat, 2016; Atasü-Topçuoğlu, 2010; Moçoş, 2005; White, 1999; Çınar,1994; Lordoğlu, 1990).

⁸ Erendil (2002) ve Özbay (1991) bu durumu, işgücü anketlerine genellikle aile reisi erkeklerin yanıt vermesine bağlamaktadırlar. Aile reisleri, eşlerinin bu işlerde çalıştığını söylememekte, kadınlar da yaptıkları bu işleri çalışma olarak değerlendirmedikleri ve küçültücü buldukları için beyan etmemektedir. Bu kadınlar çalışmayan, istihdama katılmayan kadınlar olarak ev kadını statüsünde gözükmektedir.

4. ENFORMEL İŞGÜCÜ OLARAK EV EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLARA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışma, konfeksiyon sektöründe *ev eksenli çalışmayla* istihdama katılan kadın işgücünün, istihdama bu çalışma biçimiyle katılımının gerisinde yatan ekonomik ve sosyo-kültürel etmenlerin etkilerini, çalışma koşullarını ve sorunlarını incelemeyi ve ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada kadınların “ev eksenli çalışma”yı seçme nedenleri; bu çalışma biçimini seçmelerinde *ataerkil değerlerin, toplumsal cinsiyet rollerinin*, küreselleşme sürecinde uygulanan yeni-liberal politikaların yol açtığı *yoksulluğun* “ne ölçüde etkili olduğu”; bu çalışma biçiminde *elde ettikleri gelirin düzeyi, çalışma koşullarının nesnel durumu*; bu çalışma biçimi ile çalışmanın evdeki *ikincil konumlarını* değiştirip değiştirmediği ve bu çalışma biçimini sürdürme eğilimleri araştırılmıştır. Bu bağlamda, Tokat ili Erbaa ilçesinde,⁹ konfeksiyon sektöründe ev eksenli çalışan yirmi beş kadına kartopu örneklem tekniği ile ulaşılmış; açık uçlu sorulardan oluşan soru formu¹⁰ yardımıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

4.2. Araştırma Bulguları ve Tartışma

4.2.1. Kadınların Sosyo-Demografik Özellikleri İle İlgili Bulgular

Görüşülen kadınlar 18–55 yaş aralığındadır. Kadınların on biri 25–34, sekizi 35–44, üçü 18–24 yaş aralığındadır. Kadınların üçünün okuma-yazması yoktur; ikisi ilkökul terk, 13’ü ilkökul, 4’ü ortaokul, 3’ü lise mezunudur. Ataerkil düşünce yapısı ve ekonomik sıkıntılar, kadınların eğitim düzeylerinin düşüklüğünde etkilidir. Kadınların çoğunluğu, “*kocaya gidecekleri*”, çoluk çocuğa karışacakları için okutulmadıklarını, ayrıca ailelerinin ekonomik durumlarının da “okul masraflarını” karşılamada yetersiz kaldığını belirtmektedir.

“... O zamanlar köydeydik. Babam çiftçiydi. Fakirdik, zor geçinebiliyorduk. Üç kız, bir erkek kardeşlik. Ben de kız kardeşlerimde ilkökuldan alındık, gönderilmedik bi daha. Kızlar kocaya gider, düşünce böyleydi. Zaten sırayla evlendirildik.” (Evli, 45, İlkokul terk).

Kadınların 4’ü bekâr, 17’si evli, 4’ü duldur. Evli ve dul kadınların 18’inin çocuğu vardır. Kadınların 5’inin bir, 9’unun iki, 2’sinin üç, 2’sinin ise dört çocuğu bulunmaktadır. Kadınların

⁹ Erbaa ilçesi sanayi üretiminde Tokat ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Konfeksiyon, tekstil ve dokuma sektörünün yoğunlaştığı bir ilçedir. İlçede toplam ihracatın %85’ini tekstil, hazır giyim-konfeksiyon sektörü oluşturmaktadır (ETSO, 2014). Erbaa ilçesini de kapsayan TR83 bölgesinde kadın emeği, tekstil, hazır giyim, gibi emek yoğun sanayi dallarında, özellikle ucuz emek olması nedeniyle tercih edilmektedir (YHGP, 2006, aktaran OKA, 2013: 47). Konfeksiyon sektörünün olduğu illerde fason işler ve ev eksenli çalışma yaygındır. Nitekim Erbaa Sanayi ve Ticaret Odasının (ETSO, 2014) hazırladığı raporda hazır giyim ve konfeksiyon sanayiinin ilçe ekonomisinin lokomotifi olduğu, en çok istihdamın bulunduğu, buna karşın fason üretimin çok olduğu, fasonculuktan kurtulup, ilçenin sektörde kendi marka ve pazarlama ağını kurması gerektiği belirtilmektedir. Bu tespitler araştırma alanı olarak Erbaa’nın seçilmesinin de nedenlerini oluşturmaktadır.

¹⁰ Araştırmada kullanılan “soru formu”, Lordoğlu (1990) ve Eraydın ve Erendil (1999)’ın çalışmalarında kullandıkları anketler (sorular) temel alınarak hazırlanmıştır.

çoğunun (15 kadın) 0-11 yaş grubunda en az bir çocuğu bulunmaktadır. Görüşülen kadınların eğitim düzeylerinin düşük, çoğunluğu bakıma muhtaç küçük çocuğu bulunmaktadır.

4.2.2. Ekonomik Faktörler İle İlgili Bulgular

Ekonomik faktörlerin etkilerine yönelik bulgular; ailenin erkek üyelerinin çalışma durumları, gelir düzeyi, evde tüketim amacıyla yapılan üretim faaliyetleri (*karşılıksız emek kullanım biçimleri*), göç durumu, kadınların çalışma deneyimleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Görüşülen evli kadınların 13'ünün eşi, bekârların 3'ünün babası çalışmaktadır¹¹. Evli kadınların 8'inin eşi fabrikada, 2'sinin eşi belediyede, 1'inin eşi ise inşaatlarda işçi; 1'inin eşi pazarcı, diğerinin eşi ise bakkal işletmektedir. Bekârın 2'sinin babası çiftçi, biri emekli, biri işçidir. Eş ve baba dışında hanehalkı bireyleri arasından çalışanlar da bulunmaktadır: Bekâr kadınların 2'sinin annesi, 3'ünün kardeşleri, evli kadınların 2'sinin oğlu çalışmaktadır. Uygulanan ekonomi politikalarının reel emek gelirlerini azaltması nedeniyle tek kişinin (erkeğin) çalışarak elde ettiği gelirin, özellikle düşük ve sabit gelirli hanehalklarının geçimini sağlamaya yetmemesi, ailenin diğer bireylerini işgücü piyasasına katılmaya zorlamaktadır. Kadınlar, bu süreçte işgücü piyasasına enformel ev eksenli çalışma biçimi ile katılmaktadır.

Kadınların ortalama aylık aile gelirleri (ev eksenli çalışmadan elde ettikleri hariç) düşüktür. Kadınların üçü 0-600 TL, dördü 601-1000 TL, yedisi 1001-1500 TL, dokuzu 1501-2000 TL arası; ikisi ise 2001 TL ve üzeri gelir beyan etmiştir. Kadınların çoğunun aylık aile geliri, Türk-İş'in hesaplamış olduğu açlık sınırından daha azdır. Ailelerin tamamının geliri yoksulluk sınırının çok altındadır¹².

Kadınların çoğu (20 kadın), ev kadınlığının bir uzantısı olarak görülen, ev içi tüketime yönelik (salça, ekmek, reçel, turşu yapımı, kazak örme, giysi dikme gibi) üretim yapmaktadır. Kadınlar, fiyatlarının yüksekliği nedeniyle piyasadan karşılayamadıkları, tüketime yönelik mal ve hizmetlerin yerini doldurmak için bu mal ve hizmetleri evde üretmektedir. Kadınlar hem piyasaya yönelik parça başı işler yaparak üretim sürecine katılmakta hem de ailenin yeniden üretimine yönelik, ev içi üretim yapmaktadır.

Kadınların çoğu (21 kadın), ev eksenli çalışma biçimi ile çalışmaya başlamadan önce ücret karşılığı bir işte çalışmadıklarını belirtmiştir. Bununla birlikte, kadınların önemli bir bölümü, aileye ait küçük tarımsal işletmelerde, özellikle şekerpancarı ve tütün üretiminde

¹¹ Evli dört kadının eşlerinin düzenli bir işi bulunmamaktadır. İnşaat işçiliği ve kahvehanede garsonluk gibi geçici işlerde çalışmaktadırlar.

¹² Türk-İş, Mayıs 2018'de göre dört kişilik bir ailenin mutfak için yapması gereken aylık zorunlu harcama tutarını (açlık sınırı) 1.686,12 TL; gıdanın yanı sıra barınma, giyim, eğitim ve sağlık gibi zorunlu harcamaları (yoksulluk sınırı) ise 5.492,24 TL olarak hesaplamıştır (Türk-İş, 2018).

“ücretsiz aile işçisi” olarak çalışmışlardır¹³. Kente göçle birlikte, ailenin yaşam maliyetleri de artmaktadır. Köyde harcama kalemleri arasında yer almayan birçok mal ve hizmet, kentte yaşam maliyetlerini artırmaktadır¹⁴. Ailenin geçimini sağlamada erkeğin çalışarak elde ettiği gelir yetersiz kalmakta, kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olan kadınlar, ekonomik gereksinimler nedeniyle kentte ücretli işgücüne katılmak durumunda kalmaktadır.

Kadınlar, işgücü piyasasına ve istihdama katılsalar bile “çalışma durumlarını”, para, ücret karşılığı çalışıp çalışmamalarına göre değerlendirmektedir:

“(Köyde) tütünde çok çalıştım. Ekmesiydi, kırmasıydı, dizmesiydi... Tütünde bu işleri hep biz (kadınlar) yapardık. Ezandan önce gider, güneş iyice çıkana kadar tarlada çalışırdık. Kırması, ipe dizmesini yapardık. Köyde bu işten para kazanırdı herkes. Şimdi para etmiyo, zahmete deymiyo. Şimdi köyde bu işi (tütün işini) bıraktı herkes. Bu iş bitti artık.” (Dul, 55, Okuma-Yazması yok)

Ücretsiz aile işçiliği, özellikle tarım sektöründe kadınların yoğunlaştığı, kadına özgü, kadın emeğinin ekonomik faaliyet olarak tanınan ancak parasal karşılığı olmayan emek kullanım biçimidir. Ekonomik ve istatistiksel etkin bir istihdam kategorisidir. Bu kategoride çalışanlar, işgücü istatistiklerinde istihdama katılanlar içerisinde gösterilmekte ancak kendi kazançlarını elde etmeleri, sosyal güvence kapsamına girmeleri, istihdam biçiminin dinamikleri çerçevesinde bugüne kadar pek mümkün ol(a)mamıştır. ILO (2014), bu istihdam biçimini “savunmasız/korunmasız istihdam” olarak tanımlanmaktadır. Bu statüde çalışanların çalışma tanım ve koşulları enformel ve belirsiz; gelirleri düzensiz, yoksulluk riskleri yüksek ve sosyal güvenlik koruması dışındadırlar.

Üretim sürecinde kadınların ağırlıklı olarak yer aldığı şeker pancarı ve tütün üretimindeki azalma¹⁵ kadınların, Türkiye’de olduğu gibi Tokat’ta da tarımsal istihdam içindeki payını azaltmıştır¹⁶. Köyde tarımsal üretim faaliyetlerine katılan kadınlar, eğitim düzeyi düşüklüğü nedeni ile kentsel (formel) işgücü piyasasının gerektirdiği “nitelikli emeğe” sahip değildir. Tarımsal istihdamdan koparak kentlere yönelen nüfusa sanayi sektörü ve hizmetler sektörünün

¹³ Görüşülen kadınlardan 2’si Erbaa ilçesine göçmeden önce Turhal ilçesi, Erenli köyünde şekerpancarı üretiminde ve 17 kadın Erbaa’nın (Aydınsofu, Evciler, Ballıbağ, Küplüce, Endikpınar, Pınarbeyli, Bağpınar, Çeşmeli, Yaylalı, Hacibükü, Çakır) köylerinde tütün işlerinde yoğun olarak çalıştıklarını belirtmişlerdir.

¹⁴ Kira harcaması kentsel alanda önemli bir gider kalemi olarak ortaya çıkmaktadır. Görüşülen kadınların çoğu (18 kadın) kiracıdır. Kirada oturmeyen kadınların dördü eşinin babasına ait evde, iki kadın kendi babasına ait evde bir kadın ise eşine ait evde oturmaktadır.

¹⁵ Tütün Tokat’ın önemli tarımsal ürünlerindendir. İl genelinde 2000 yılında 7.081 hektar olan tütün ekilen alan 2004 yılında 3.499 hektara, 2015’de 2.814 hektara düşmüştür. 2000-2015 döneminde tütün üretimi 5.115 tondan, 2.593 tona gerilemiştir. Erbaa Tokat’ın ilçeleri arasında en yoğun tütün üretiminin yapıldığı bölgedir. Bugün ise tütün üretimi çok azalmış olup, 2015 yılı için üretim 2.527 tona düşmüştür (Topbaş ve Ercan, 2005:18-21; TÜİK, 2018).

¹⁶ Tokat’ı da kapsayan TR83 bölgesinde tütün-şeker pancarı üretimindeki azalma, tarımdaki çözülme, göçü getirmekte, bu ise kadınların hem tarımdaki istihdamını hem de işgücüne katılım ve istihdam oranlarını düşürmektedir (OKA, 2013). TR83 bölgesinde 2004 yılında kadınların tarımdaki istihdamı %81,9 iken 2017 yılında bu oran %55,2’ye düşmüştür (tüik.gov.tr).

istihdam yaratamaması, bu kesimlerin önemli bir bölümünün marjinalleşmiş, kayıt dışı emek deposu (yedek işgücü ordusu) olarak belirginleşmesini yol açmaktadır.

Yeni-liberal ekonomi politikalarıyla işgücü piyasasındaki “ücretsiz aile işçisi” konumunu kaybeden kadınlar, kentlerde, aynı politikaların yol açtığı yoksullukla baş etmek için diğer kırılgan işgücü kategorisine, enformel işgücüne dahil olmaktadır. Kadınlar, gerekli emek niteliğine sahip ol(a)mamaları nedeniyle aile ve toplumdaki konumlarını güçlendirmeyen, mesleki statü kazandırmayan, bağımsız kişilik kazanmalarında ve özgürleşmelerinde yeni bir açılım getirmeyen, yoksulluklarının sürmesine yol açan, (sosyal ve iş) güvencesi olmayan çalışma alanlarına yönelmektedirler. Parasal karşılığı olmasına karşın *ev eksenli çalışma* da kadınlar için böyle bir çalışma alanıdır.

Görüşme yapılan kadınlardan 4’ü, ev eksenli çalışmaya başlamadan önce enformel işgücü olarak istihdamda yer almışlardır. Kadınlardan 3’ü konfeksiyon fabrikasında çalışan eşlerinin yanında çalışmışlardır. Diğer kadın ise ev hizmetlerinde, çocuk bakımında kayıt dışı olarak çalışmıştır.

“İki yıl çocuk baktım. Onların evinde bakıyordum. Çok sorumluluk isteyen bir işti. Çocuğun sorumluluğu çoktu. Ev işi yapmamı da istediler. Hem çocuk hem ev işi zorlandım, bıraktım o işi.” (Evli, 44, İlkokul Terk)

İş deneyimi olan kadınlar kayıtdışı olarak çalışmıştır. Eşleri ile birlikte fabrikada çalışmış olmalarına karşın –kadınların eşlerinin sigortalı olması nedeniyle– sigorta girişleri yaptırılmamıştır. Konfeksiyon ve tekstil fabrikalarında çalışan kadınlar, genellikle kayıtdışı, asgari ücretin altında uzun, yorucu ve yıpratıcı çalışma şartları altında çalıştırılmaktadır. Yoğun rekabetin yaşandığı sektörlerde işverenler maliyet baskısı nedeniyle işgücü maliyetlerini olabildiğince düşürme eğilimindedirler. Kayıt dışı çalıştırma, çalışanların sosyal güvenlik primlerinin ödenmemesinin, asgari ücretin altında ücret verilmesinin, (kayıtlı) çalışanlara mevzuatın sağladığı (ücretli izin, doğum izni gibi) hakları vermemenin yanı sıra işverene, işgücü talebini ayarlayabilme olanağı da sunmaktadır. İşveren talep değişikliği ile birlikte işgücüne olan talebini artırıp azaltmaktadır.

Tokat’ta kayıtdışı istihdam Türkiye ortalamasının üzerindedir. Kayıtdışı çalışma, çalıştırılma noktasında kadın işgücü, Tokat işgücü piyasasındaki en kırılgan gruplar arasındadır. Görüşülen kadınlardan, ev dışında, 2-5 yıl arasında çalışmış olanlar, özellikle konfeksiyon-tekstil işyerlerinde kayıt dışı çalıştıkları için işgücü piyasasında görünür ol(a)mamışlardır. Kadınların anlatıları, yeni-liberal ekonomi politikaları uygulamalarının eğitim düzeyi düşük, formel işgücü piyasasının istediği niteliklere sahip olmayan yoksul kadınların, enformel-kayıt dışı istihdamın önemli bir kaynağı olduğunu göstermekte;

ekonomik faktörlerin kadın işgücü için kayıt dışılığa yol açtığı gerçeği, yerel işgücü piyasasında da ortaya çıkmaktadır.

Uygulanan ekonomi politikaları köyden kente göçü arttırmaktadır. Görüşülen kadınların 19'u köyden Erbaa ilçe merkezine göç etmiştir¹⁷. Bu durum, kırdan kente düzenli bir göçün olduğunu göstermektedir. Görüşülen kadınların köylerden gelmeleri ve Tokat'ın net göç veren bir il olduğu gerçeği ile de örtüşmektedir. Tokat ayrıca il içinde yerleşim yerleri arasında da göçün olduğu bir ildir. Köylerden il ve ilçe merkezlerine yoğun bir şekilde göç yaşanmaktadır (OKA, 2014; Kızılaslan, 2003; DİE, 2002). Görüşülen kadınların çoğunluğu, kırdan kente göç edenlerden oluşmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de emek yoğun sektörlerde ev eksenli çalışan kadınların önemli bir bölümü kırsal kökenlidir. Uygulanan yeni-liberal politikaların tarımsal gelirlerin düşmesine ve kırsal yoksulluğa yol açması mülksüzleşmeyi artırarak kente göç sürecini hızlandırmıştır. Kırsal yoksulluktan kurtulmak için kente göç eden aileler, *kent yoksulluğu* ile karşılaşmışlardır. Bu duruma bir çözüm yolu olarak kadınlar kentsel işgücü piyasasına katılmaktadır. Kadınlar, emek niteliklerine bağlı olarak daha çok esnek ve ucuz işgücü olarak ev eksenli işlerde çalışma olanağı bulabilmektedir (Tezcek ve Polat, 2016; Mies, 2008).

Görüşülen kadınların 14'ü eşinin veya babasının işsizliği, düzensiz ve yetersiz gelir düzeyi nedeniyle yaşanan geçim zorluğu sonucunda, 5'i ise evlilik nedeniyle kente göç etmiştir. Aşağıda kadınların bu konudaki beyanları aktarılmıştır.

“9 yıldır burdayız. Kocam askerden geldi, köyde iş yok. Tütün vardı önceden. Tütünü eskisi gibi çok yapamıyorduk, sınır vardı. Sigara fabrikası kapanınca, tütünü satmak zorlaştı. Köyde başka iş imkanı da yoktu. Kocam, iş bulmak için buraya geldi. Konfeksiyonda işe girdi. Hemen arkasından buraya göçtük” (Evli, 32, İlkokul)

“Köyde iş yoktu, bu yüzden geldik. 14 sene oldu geleli. Eşim babasının yanında çalışıyordu. Babasının eline bakıyoduk. Tütünden pek bi şey kazanamıyoduk. Gelir azdı. Eşim iş buldu burda. Zabita olarak belediyeye girdi. Buraya taşındık.” (Evli, 34, İlkokul)

“Buraya 2 sene önce geldik. Köyde biz de tütün yapıyorduk. Devletin sınırından dolayı çok ekemiyoduk. Ektiğimizi de tüccara öldün fiyata satıyoduk. Tütünü satmak zorlaştı, para etmez oldu. Akrabalarımız eşime iş buldu Erbaa'da. Adam bir sene gidiş-geliş yaptı. Ben de köyde kayınbabama, tütüne yardım ettim. Eşimin fabrikada sigortasını yaptılar, ondan sonrada buraya taşındık.” (Evli, 28, Ortaokul)

“5 sene oldu geleli. Turhal'ın Erenli köyünden geldik. Eşim köyde babasının bağ-bahçe işlerini yapıyordu. Şekerpancarı ekiyoduk. Devlet üretime sınır getirdiği için çok

¹⁷ Köyden Erbaa ilçe merkezine göç ettiğini beyan eden kadınların 2'si Turhal ilçesine bağlı bir köyden, 17'si ise Erbaa ilçesine bağlı köylerden göç etmişlerdir. Kadınların üçü 25, dördü 12-22, yedisi 6-10, ikisi 5, üçü ise 2 yıl önce ilçe merkezine göç etmişlerdir.

ekemiyoduk zaten. Kazanç azdı. Onu da kayınbabamla paylaşıyordu, geçimimize yetmiyordu. Oğlan doğunca iyice zorlandık. Bağ-kur'u bile yatıramıyodu, işsizdi aslında. Düzenli bir gelir yoktu. (Eşim) Turhal'da, Tokat'ta iş baktı, bulamadı. Burda iş bulunca, bu mahalleden ev tuttuk, taşındık. Peşimizden eşimin erkek kardeşi de geldi. (Eşim) erkek kardeşine fabrikada iş ayarlayınca, onlarda buraya taşındı.”
(Evli, 33, İlkokul)

Kadınlar, yeni-liberal ekonomi politikalarının bir yansıması olan işsizlik ve yoksulluk nedeniyle eşe, babaya bağımlı olarak göç etmektedir¹⁸. Tokat'ta tarımsal işletmelerin küçük ve parçalı yapısı, verim düşüklüğüne neden olmaktadır. Tarım sektörünün mevcut yapısal sorunları çözülmeden yeni-liberal politikalarla tarımsal desteklerinin kaldırılması, ilde birçok ailenin ürettiği şeker pancarı ve tütün üretimine kota getirilmesi, (mazot, gübre, tarım ilacı ve tohumluk gibi) tarımsal girdi fiyatlarındaki artışlar, tarımsal üretimin serbest piyasa ilişkilerine teslim edilmesinin bir yansıması olarak Tokat Sigara Fabrikası'nın özelleştirilip, fabrikanın yıkılması, Turhal Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi, kırdan yaşayan hanhalklarının gelirlerini düşürerek daha da yoksullaşmalarına yol açmıştır. Geçimini sağlayabilecek geliri tarım sektöründen elde edemeyenler, il, ilçe merkezlerine ve büyük şehirlere göç etmektedir (Topbaş ve Ercan, 2005:59; Tokat Valiliği, 2007:6). Erbaa özelinde, kırsalda yoksullaşan aileler kente göç etmektedir. Kırdan kente göç, ailenin erkek bireyinin formel işgücü piyasasında iş bulsa bile kentte yaşamının maliyetini karşılayabilmek anlamına gelmemektedir. Bu durumda, formel işgücü piyasasında iş bulmasını sağlayacak emek niteliğine sahip olmayan kadınlar, kayıt dışı istihdamda, sosyo-kültürel değerlerin zorlamasıyla da konfeksiyon sektöründe ev eksenli çalışan, çalıştırılan düşük ücretli işgücünü oluşturmaktadır.

4.2.3. Sosyo-Kültürel Faktörler İle İlgili Bulgular

Kadınların ev eksenli çalışmaya katılımında sosyo-kültürel faktörlerin etkisine ilişkin bulgular, çalışma kararı, çalışma nedenleri, iş bulma biçimleri, çalışma koşulları (yaptıkları işler, çalışma süreleri, elde ettikleri gelir, bu geliri kullanma biçimleri, sosyal güvenlik durumları), ev eksenli çalışmayı sürdürme eğilimleri ve çalışmaya bakış açıları bağlamında değerlendirilmektedir.

Görüşülen kadınların tamamı, ev eksenli çalışma kararını kendisinin verdiğini, bu konuda baba, eş gibi evin erkek üyelerinden bir baskı gelmediğini belirtmektedir. Geçim

¹⁸ Yapısal uyum programları sonucu tarımsal destekleme uygulamalarından vazgeçilmesi, tarımsal KİT'leri özelleştirme uygulamaları, şeker ve tütün üretiminde kotaya gidilmesi, kırsal alanda önemli değişimlere yol açmıştır: Kırsal alanda işsizlik ve yoksulluk artmakta, bu durum halkı kente göçe zorlamaktadır (Gülçubuk, 2004: 125). Bu nedenle 1980'lerden sonra Türkiye'de kırsal alanlardan kentlere yönelen göç, artık kentlerin çekiciliğinden değil, kırsalın içine düştüğü çaresizlikten kaynaklanmaktadır.

sıkıntısı, ailenin erkek bireylerinin kadının çalışmasına izin vermekten başka seçenek bırakmaması kadar, bu kararın alınmasında ataerkil toplumsal değer yargıları ve evlilikle birlikte artan toplumsal cinsiyet sorumlulukları da etkilidir. Bu durum, kadınların sözleri ile aşağıda aktarılmıştır.

“Durumumuzu görüyon, zor geçiniyoz. Ev kalabalık. İki göz odada iki çocuk, kaynanam, kayınbabam. Ev kira, her şey para. Kocam aldığı yetmiyo. Mecbursun çalışmaya. Niye hayır desin ki kocam çalışmama? Başka çare mi var? Bekârken konfeksiyonda çalıştım. Kocamla da çalışırken işyerinde tanıştık, evlendik. Evlendikten sonra çalışmamamı istedi, işimden ayrıldım. Çünkü eşimin babasının evine gelin gittim, Onlarda yaşlı, gelin olarak onlara baktım. Arkasından da çocuk olunca... Bu işi evden çıkmadan; ev işlerimi yapmama mani olmadan yapıyom. Az buçuk para getiriyor” (Evli, 34, İlkokul)

“Eşimin kazancı yetmiyo. Her şey ateş pahası, paraya ihtiyaç var. Az buçuk katkı yaparım diye çalışmayı kendim istedim. Bir şey demedi. Önceden çalışıyordum zaten. Ama (eşimin) çok rızası yoktu. Kadının çalışmasına karşı. Öyle öğrenmiş büyüklerinden. Kızı doğurduktan sonra daha da çalışamadım. Kızıma baktım, onu büyüttüm derken oğlan oldu. Ev dışında işe gitmem böylece bitti.” (Evli, 33, Ortaokul)

“Kendim karar verdim böyle çalışmaya. Babam bi şey demedi. Aslında ... Market’te işe başlayacaktım. Ne güzel sigortası da vardı. Asgari ücretli ama abim izin vermedi. Babamı da etkiledi. ‘Ortalık kötü, sapığı var, psikopatı var. Başımı belaya sokar’ diye izin vermedi.” (Bekar, 21, Lise)

Görüşülen kadınların tamamı, evlilik, ev işleri, ailenin erkek bireylerinin dışarıda çalışmalarına hoş bakmaması, izin vermemesi nedeniyle ev eksenli çalışmaya yöneldiklerini, ev eksenli çalışmaya ise ailenin erkek üyelerinin karışmadığını belirtmişlerdir. Yukarıda aktarılan ifadeler ev eksenli çalışmanın sosyo-kültürel belirleyicileridir. Ataerkil kültürel değerler, kadının çalışmasını olumsuz bir “toplumsal simge” olarak görmektedir. Kadın, işgücü piyasasına katılmak istediğinde, bunu ataerkil değerleri zorlamadan yapmak durumundadır. Bu noktada ev eksenli çalışma kadınları, ataerkil değerleri zorlamadan, ailenin erkek bireylerinin tepkisini çekmeden, toplumsal cinsiyet temelli işbölümünce sorumlu tutuldukları kadınlık ve annelik sorumluluklarını savsaklamadan işgücü piyasasına katmaktadır. Kadınları ev eksenli çalışmaya yöneltten güdü, bireysel tercihten daha çok ailenin erkek üyelerinin toplumsal konumunu sarsmama, namusuna hâlel getirmeme düşüncesidir. Bu çalışma biçimini zorunluluktan tercih edilmektedir.

Kadınların içinde bulunduğu sosyal ağlar ev eksenli işlerin bulunmasını kolaylaştırmaktadır. Akrabalar, komşular ve eşler eve iş verme sisteminde aracılık etmektedir.

“Ben buraya geldiğimde komşular bu işleri yapıyordu. Ben de onların aracılığıyla yapmaya başladım. Komşuların kocaları çalıştıkları fabrikadan getiriyodu işleri, sonrada topluyodu. Buraya kocam tekstil fabrikasında çalışmaya başladığında gelmiştik. Daha sonra kocam çalıştığı fabrikada ustabaşının verdiği işleri getirmeye başladı. Hem bana hem komşulara dağıtıyor işi. 9 yıldır bu şekilde çalışıyorum.” (Evli, 49, Okuma-yazması yok)

“Bi akşam birkaç sokak ötede eşimin arkadaşına misafirliğe gitmiştik. Orda kadının bu işi yaptığını öğrendim. ‘Ben de yaparım’ dedim. Onların aracılığıyla iş getiren kişiyle tanıştık. Eşim görünce o kişiyi tanıdı. Bildiği biriymiş. Evin adresini verdik, bana da iş getirmeye başladı. Bu işi böyle buldum.” (Evli, 28, Ortaokul)

Ev eksenli çalışanların iş bulmasında içinde bulundukları enformel ağların önemi büyüktür (Atılğan, 2007; Hattatoğlu, 2000; White, 1999). Erbaa ilçesi özelinde de etkili olan bu ağlar kadar, kadınların eşlerinin, komşu eşlerinin tekstil sektöründe çalışmaları da ev eksenli çalışmanın yaygınlaşmasında önemli rol oynamaktadır. Kadının ev dışında çalışmasına olumlu değerlendirmeyen ataerkil kültürel değerler, ev eksenli çalışma için iş bulmada devreye gir(ebil)mektedir. Erkeğin denetimi kadının ev eksenli işi bulmasında da rol oynamaktadır. İş, hanehalkının erkek üyesi ya da onun tanıdığı ve güvendiği bir erkek tarafından bulunmakta, getirilmektedir.

Kadınlar, bu çalışma biçimi kapsamında emek yoğun işleri yapmaktadır: Giysilere nakış ve boncuk işleme, dikiş, penye birleştirme, iplik temizleme, düğme dikme bu emek yoğun işlerdendir. Bu işler, elde ya da makine başında saatlerce dikkat kesilerek, baş bile kaldırılmadan yapılan, yoğun çaba sarf edilen yorucu işlerdir. Görüşülen kadınlar, yaptıkları işlerin özen ve sabır gerektirdiğini; aşırı yorulduklarını; boyun bölgeleri başta olmak üzere kollarında kireçlenme olduğunu; sırt, bel ve baş ağrısı gibi sağlık sorunları yaşamaktadırlar.

Kadınların tamamına yakınının toplumsal cinsiyet temelli işbölümünün kendilerine yüklediği görev ve sorumlulukları, ailenin erkek üyelerinin katkısı olmadan yapmaları ev eksenli çalışmayı daha yorucu hale getirmektedir. Kadınlar, ev işi ve eve iş verme ile aldıkları işleri dönüşümlü olarak yapmaktadır. Evli kadınların çoğu, ev işlerine (varsa) kız çocuklarının yardım ettiğini, eşlerinin hiç yardım etmediğini; bekâr kadınlar ise ev işlerini anneleri ve kız kardeşleri ile paylaştıklarını belirtmektedirler. Ev eksenli iş ile toplumsal cinsiyet temelli işbölümünün yüklediği ev işlerinin birlikte yapılması kadınların iş yüklerinin artmasına ve daha çok yıpranmalarına yol açmaktadır. Ev eksenli çalışma, kadınların boş zamanlarında

yaptıkları bir iş olmanın ötesinde, yoğun emek harcayarak uzun saatler çalıştıkları bir iş biçimidir.

“İş olduğunda sabah sekiz buçukta başlıyorum, yarımaya kadar çalışıyorum. Bu saatte çocuklar okuldan öğle yemeğine geliyo. Yemeklerini yedirom tekrar işe koyuluyom. Çocuklar okuldan gelene kadar devam. Onlar gelince biraz ara veriyom. Onlarla ilgileniyom. Yemek yoksa yemek yapıyom. Akşam kocam gelene kadar bu işi yapıyom.” (Evli, 40, İlkokul)

“Verilen işe göre değişir. İş fazlaysa en az 4-5 saat. Bazen gecedan sabaha kadar ilik açıyorum ya da düğme dikiyorum. Ne kadar çok yaparsam ona göre para veriyorlar. İş olunca inan gökyüzünü görmeden iş yapmakla geçiyor hayatım. Bu işi yapanların hepsi böyle. Hepimiz para kazanma, iş yetiştirme telaşındayız. Ev işi ayrı dert, işe ara verdiğimde onları yapmaya çalışıyorum.” (Dul, 42, İlkokul)

Görüşülen kadınların elde ettikleri gelir çok düşük ve düzensizdir. Aylık ortalama gelirleri 200-400 TL arasında değişmektedir. Kadınların beyan ettikleri gelir, 2018 yılında belirlenen net asgari ücretin¹⁹ %12,5'i ile %25'i arasında değişmektedir. Elde edilen gelirin düşüklüğü, verilen işin düzensiz²⁰ ve yapılan parça başı işe verilen düşük ücretlere bağlanmaktadır²¹. Chen (2012), ev eksenli çalışma biçiminin, kadınların yoğunlaştığı bir enformel çalışma biçimi olmanın ötesinde, enformel istihdam içindeki en kötü, düşük ücretlerin olduğu istihdam biçimi olduğunu belirtmektedir. Alan araştırması bulguları da benzer sonucu vermektedir.

Çalış(tır)ma karşılığı ödenen parça başı ücretin düşüklüğü kadar, çalış(tır)ma karşılığı ödenmesi gereken sigorta primi ve diğer vergilerin ödenmemesi, işverenlere küresel rekabet ortamında maliyet avantajı sağlamaktadır. İşverenler, ucuz, enformel kadın işgücü istihdam ederek bu avantajı elde etmektedir. İşgücü piyasasında kadınların –kaynağı ataerkillik ve toplumsal cinsiyet temelli işbölümünde yatan ikincil konumu nedeniyle– erkek işgücü ile eşit konumda olmamasından işverenler yararlanmaktadır. Kadınlar, konfeksiyon sektöründe tekdüze, tekrara dayalı, sabır gerektiren işlere doğuştan gelen özellikleri nedeniyle yatkın oldukları düşünüldüğü için özellikle tercih edilmektedirler. Kadınların konfeksiyon sektöründe yaptıkları nakış, boncuk ve ürün temizliği işler bu bağlamda değerlendirilmektedir. Ev eksenli çalışmada yaptıkları bu işlerin kadınların evde yaptıkları ev işlerine benzemesi, onların bir uzantısı olarak görülmesi ücretlerin düşük tutulmasının temel nedenlerindendir. Toplumsal cinsiyet temelli

¹⁹ Asgari Ücret Tespit Komisyonu, 01.01.2018 - 31.12.2018 tarihleri arasındaki asgari ücret brüt 2.029,50 TL, net 1.603,12 TL olarak belirlemiştir.

²⁰ Kadınlar, bazı dönemlerde yoğun bir iş geldiğini, bazı dönemlerde ise birkaç ay hiç iş gelmediğini belirtmektedir.

²¹ Yapılan işin türüne göre alınan parça başı ücret değişmektedir. Örneğin, giysiye boncuk işleme, nakış yapma işi 1,5-2 TL, giysiye düğme dikme işi 0,8-0,85 TL, giysi ipliklerinin temizlenmesi işi 40-50 kuruş.

işbölümü erkeğe evi geçindirme görevi vermiştir. Bir diğer ifade ile eşi, babası kadına bakmakla yükümlüdür. Kadın(lar)a bakan “birileri”nin olması, ev eksenli çalışma karşılığı kazanılacak ücretin aile gelirine bir katkı olarak kabul edilmesini ve ücretlerin düşük tutulmasını beraberinde getirmektedir. Kadın emeğini değersizleştiren bu kültürel düşünce kalıpları kapitalist küreselleşme sürecinde, kadın emeğin sömürülmesine de yol açmakta; kadın emeğini sömüren ev eksenli çalışma biçimi gibi istihdam biçimleri yaygınlaşmaktadır.

Görüşülen evli ve dul kadınların tamamı, elde ettikleri geliri, *kendileri*, ev ve çocukların gereksinimleri için; bekârlar ise, evin yanı sıra kendi gereksinimleri için harcamaktadırlar. Kazanılan gelirin, özellikle evli kadınlarca ev ve çocuklar için harcanması, ev eksenli çalışmanın kadınlar arasında artmasının kültürel ve ekonomik belirleyicilerinin de ip uçlarını vermektedir. Kadınların, “*kadınlık rolü gereği ailenin çıkarını gözetmesi*” (Kümbetoğlu, 1995:235), başka seçenek olmadığında, yaşanan yoksulluk karşısında bir geçinme, yoksullukla baş etme stratejisi olarak ev eksenli çalışmaya katılmak durumunda kaldıklarını göstermektedir.

Görüşülen kadınların hepsinin sosyal güvencesi yoktur: Onsekiz kadının eş, baba veya çocuğu üzerinden sosyal güvencesi bulunmaktadır²². Çalışanların iş ve sosyal güvenlik hukukunun sağladığı haklardan yararlanabilmeleri, işgücü piyasasında görünür olmalarına, bir diğer ifadeyle “sigortalı” olmalarına bağlıdır. Bu çalışma biçimi ile istihdama katılan kadınların hiçbirisi “sigortalı” olmadığı için iş ve sosyal güvenlik hukuku haklarından yararlanamamakta, işgücü piyasasında görünmemektedir.

Kadınların tamamına yakını ev eksenli çalışmayı sürdüreceğini belirtmektedir. Yaşanılan geçim sıkıntısı; kocanın/babanın/ağabeyin dışarda çalışmaya izin vermemesi; çocuk, yaşlı bakım sorumlulukları; eğitim düzeylerinin düşük olması nedeniyle ev dışında, formel işgücü piyasasında iş bulamayacaklarını ifade etmektedirler:

“Eşim tekstilde çalışıyor. Sigortası bu sene yapıldı. Daha yeni asgari ücret almaya başladı. İki çocuk, ev kira. Sadece eşimin çalışmasıyla olmuyor. Okuldan bi şey istiyorlar, kırtasiyeden defter lazım. Onun parasını bile bulamıyorsun. Benim aldığım az da olsa böyle zamanda iş görüyor. İş geldikçe yaparım.” (Evli, 40, İlkokul)

“Bu işi yapmayıp da ne yapacağım? Yaş olmuş 37. Eğitim desen ilkokul. Durumumuz kötü, zor geçiniyoruz. Kocamı ‘fabrikada çalışayım’ diye zorlasam ne olacak? İşler beni beklemiyor. Bu kadar okumuşun işsiz olduğu yerde bana kim sigortalı bir iş verir? Vermez kimse.” (Evli, 37, İlkokul)

²² Görüşülen evli kadınların 13’ü eşinin, bekâr kadınların 4’ü ise babası üzerinden sosyal güvence kapsamındadır. Dul kadınlardan biri oğlunun sosyal sigortasından yararlanırken yedi kadın, istihdama bağlı sosyal güvence kapsamında değildir.

“Çocukların biri üçünde, öteki sekizinde. Bakacak kimsem yok. Para da lazım. Kocam pazarda sebze-meyve satıyor. Pazara her gün çıkmıyor. Haftada üç gün. Zorlanıyoruz. Bu işten üç-beş de alsam bi ihtiyacımızı gideriyoruz. İş olduğu sürece yaparım herhalde.” (Evli, 30, İlkokul)

Yoksullukla baş etme stratejisi olarak ev eksenli çalışmayı sürdürme eğiliminde olan kadınların bir kısmı kendilerini “çalışan” olarak görmemektedir. Onlar için ‘*çalışmanın anlamı*’ ev dışında mal ve hizmet üretiminde bulunmaktır. Örneğin, öğretmen, hemşire, memur, işçi olmak bu bağlamda düşünülmektedir. Kadınlar bu durumu, “*kendimi çalışan olarak görmüyorum çünkü bu işi evin içinde yapıyorum; ev işi gibi evde yaptığım bir iş*” şeklinde genel bir ifade ile belirtmektedirler. Bu bakış açısı, üretim sürecinde yer almalarına karşın kadınların emeklerinin ve aile bütçesine yaptıkları katkının görünmezliğine hem de emek değerlerinin düşük düzeyde tutulmasına rıza göstermelerine yol açmaktadır.

Kendilerini çalışan bir birey olarak gören kadınlar açısından ‘çalışma’ para kazanma anlamına gelmektedir. Kazandıkları (miktarı az da olsa) parayı, evin ve çocukların gereksinimleri için kendi başlarına harcamayabilmeleri, kadınların kendine güvenlerinin artmasına ve ekonomik özgürlük kazanmalarına sınırlı da olsa katkı yapmaktadır.

“Bu işten para kazanıyorum. Çocuklarıma harçlık veriyorum. Kendime üst-baş alıyorum. Mutfak alış-verişimi yapıyorum. Dışarda çalışan kadın nasıl ailesi için para kazanıyor, ben de evde bu işi para kazanmak için yapıyorum.” (Evli, 41, İlkokul)

İşin düzenli olmaması, yapılan işlerin dikkat, sabır ve yoğun emek istemesi, çok yorucu ve oyalayıcı olması, ev işleri ile birlikte evde yapılmasının yıpratıcı olması ve getirisinin düşük olması ev eksenli çalışmada yaşanan temel sorunlar arasındadır. Kadınlar bu nedenlerle ev eksenli çalışmayı başkalarına önermemektedir.

5. SONUÇ

Kadınların, ev eksenli çalışma ile işgücü piyasasına katılımlarında ve konumlarında ekonomik ve sosyo-kültürel etmenlerin etkileri bulunmaktadır. Uygulanan yeni-liberal ekonomi politikaları ve toplumsal yapıdaki bazı sosyo-kültürel değer ve normlar, kadın işgücü için *enformelleşmeye* yol açmaktadır. Bu durum Erbaa (yerel) işgücü piyasası için de geçerlidir. Enformelleşmenin bir biçimi *ev eksenli çalışma* ile işgücü piyasasına katılan ve istihdamda yer alan ancak istatistiklere “ev kadını” olarak yansıyan kadınlar, işgücü piyasasının en savunmasız ve en dezavantajlı kesimini oluşturmaktadır.

İşgücü maliyetlerinin düşürülmesini hedefleyen yeni-liberal ekonomi politikaları, ucuz ve enformel işgücüne gereksinim duymaktadır. Sosyo-kültürel faktörlerin kadın(lar)a getirdiği

bazı özellikler, kadınları ucuz ve enformel işgücüne dönüştürmekte ve ev eksenli çalışma biçiminde, işveren için uygun ve düşük ücretli işgücü haline gelmektedirler.

Erbaa ilçesinde ev eksenli çalışan kadınların çoğunluğu köy kökenli ve dar gelirlidir. Uygulanan ekonomi politikalarının tarım kesiminde yol açtığı yoksullaşma ve mülksüzleşme, köyden kente göçü tetiklemiştir. Uygulanan, özellikle reel ücret düşüklüğüne yol açan ekonomi politikaları, kentsel alanda da ailelerin gelirlerinin düşük kalmasına ve geçim dengelerinin bozulmasına yol açmaktadır. Eşe/babaya bağımlı olarak kente göç eden, tarımsal üretimde “*ücretsiz aile işçisi*” olan kadın(lar) yine aynı politikaların neden olduğu yoksullukla baş etmek için kentte *enformel işgücüne* katılmakta ve bir başka kırılğan istihdam biçimi olan “*ev eksenli*” çalışanlar arasında katılmaktadır.

Ev eksenli çalışma, geçim zorluğu nedeniyle evin erkeğinin kadının çalışmasına izin vermekten başka bir seçeneğinin olmaması kadar (evdeki erkeklerin kadının dışarıda çalışmasını hoş karşılamaması, izin vermemesi gibi) ataerkil toplumsal değer yargıları ve (ev işi, çocuk ve yaşlı bakımı gibi) toplumsal cinsiyet sorumluluklarının da etkisinin olduğu bir istihdam biçimidir. Ataerkil kültürel değerler nedeniyle “ev dışında” çalışmasına izin verilmeyen ancak geçim sıkıntısı nedeniyle çalışması gereken kadınların, “ev eksenli çalışma”sında bireysel tercihler değil ekonomik ve kültürel faktörler belirleyicidir. Bu çalışma biçiminde kadınlar, sosyo-kültürel değer ve normlara göre “ev kadını” olarak görülmekte; yaptıkları işler, toplumsal cinsiyete göre değersiz sayılmaktadır. Bu durum, evde ev işleri ile birlikte “dışarıya iş” parça başı iş yapan kadınlara “sefalet ücreti” düzeyinde ücret ödenmesini meşrulaştırmaktadır. Ücret düzeyi düşüklüğü kadar bir diğer olumsuzluk, bu çalışma biçimi ile istihdamda yer alan, üretime katılan kadınların kayıt dışı çalış(tırıl)masıdır. İşgücü piyasasında “görünmez olma” anlamına gelen bu durum, aynı zamanda iş ve sosyal güvenlik hukuku haklarından yararlan(a)mamayı da beraberinde getirmektedir.

Kadınların ev eksenli çalışmasına zemin hazırlayan söz konusu faktörler aynı zamanda “yıpratıcı” ve “kötü” çalışma şartlarını da doğurmaktadır. Kadınlar, dışarıda çalışmalarına izin verilmemesi, çocuk ve yaşlı bakım sorumlulukları, yaşanan geçim sıkıntısı ve düşük eğitim düzeyleri ile kentsel (formel) işgücü piyasasının gerektirdiği “nitelikli emeğe” sahip ol(a)mamaları nedeniyle seçeneksizlikler içinde bir seçenek olarak *ev eksenli çalışma biçimine* mecbur kalmaktadırlar. Zorunlu bir tercih sonucu ortaya çıkan bu çalışma biçiminde yapılan işler, kadınların “ev kadını” olarak yaptıkları bir iş olmanın ötesinde uzun süre yoğun çaba harcayarak gerçekleştirdikleri bir çalışma biçimi olarak hem ailelerine hem de üretim sürecine, ekonomiye önemli katkı sunan bir istihdam biçimidir.

Bu çalışma biçimi, Fişek'in (1994; 1996; 2004) belirttiği gibi kadın(lar)ın bağımsız kişilik kazanmasına ve özgürleşmesine katkı yapmadığı gibi toplumdaki durumunun ve konumunun iyileşmesine yönelik bir açılım da getirmemektedir. Kadınların toplumdaki konumunun ve yaşamdaki ağırlığının artırılması, onların çalışma yaşamına *nitelikli emek* olarak katılmasına ve tutulmasına bağlıdır. Sosyal güvence sağlamayan, mesleki statü kazandırmayan “ev eksenli” çalışma biçiminin Türkiye’deki gerçek boyutlarının ortaya konulması, yol açtığı sorunların tüm boyutları ile belirlenmesi, bu çalışma biçimi ile işgücü piyasasının en kırılgan ve en savunmasız kesimi içerisinde yer alan kadınlara yönelik sosyal politika uygulamalarının geliştirilmesi açısından önemlidir. Bu çalışma biçiminin yol açtığı sorunlarla birlikte gerçek boyutlarının ortaya konulmasına yönelik mikro ve makro ölçekli çalışmaların yapılması, ev eksenli çalışan kadınları işgücü piyasasında, üretim etkinliklerinde ve toplumsal yaşamda daha görünür kılacaktır. Bu çalışma biçimi ile çalışan kadınların görünürlüklerinin artması, onların çalışma yaşamına “insana yaraşır” işler ile ücretli işgücü olarak yönlendirilmesine ve çalışma yaşamında tutunmalarına, toplumsallaşmalarına ve toplumsal katkılarının artmasına yönelik sosyal politika uygulamaları açısından da gereklidir.

KAYNAKÇA

- Acker, Joan (2004) “Gender, Capitalism and Globalisation”, *Critical Sociology*, Vol.30, No.1, (17–41), DOI:10.1163/156916304322981668
- Atasü-Topçuoğlu, Reyhan (2010), “Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği*, içinde, (Derleme: Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman-Öztürk), İstanbul: SAV, 79-131
- Atılğan, Saniye (2007), “Evden İçeri Bir Ev: Ev Eksenli Üretim ve Kadın Emeği”, *Birikim Dergisi*, 217:134–140, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4915/evden-iceri-bir-ev-ev-eksenli-uretim-ve-kadin-#.W14eE9L7TIU> (Erişim: 17.06.2018)
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB) (2015) *AKP’li Yıllarda Emeğin Durumu*, Yordam Kitap:
- Beneria, Lourdes (2001), “Shifting the risk: New employment patterns, informalization, and women’s work” *International Journal of Politics, Culture and Society*. Vol. 15, No. 1, Sept. (27-53), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_dialogue/@actrav/documents/meetingdocument/wcms_161367.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Beneria, Lourdes ve Floro, Maria S. (2004) “Labour market informalization and social policy: Distributional links and the case of homebased workers”, *Working Paper No. 60*, Vassar College Economics, https://digitalwindow.vassar.edu/faculty_research_reports/84/ (Erişim Tarihi:04.06.2018)
- Buğra, Ayşe (2003) “Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye’de E.P. Thompson’ı Okumak”, (ED: A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan) *İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (191-218)
- Carr, Marilyn, Martha Alter Chen ve Jane Tate (2000) “Globalization and Home-Based Workers”, *Feminist Economics*, Vol. 6, Iss. 3 (123–142), DOI: 10.1080/135457000750020164
- Carr, Marilyn, Martha Alter Chen (2004), “Globalization, social exclusion and work: with special reference to informal employment and gender”, *Working Paper No. 20*, Policy Integration Department World Commission on the Social Dimension of Globalization ILO: Geneva, http://www.inclusivecities.org/wp-content/uploads/2012/08/Carr_Chén_ILO_Gender_and_Globalisation.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Chen, Martha Alter (2012) *The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies*, WIEGO Working Paper No:1, http://www.inclusivecities.org/wp-content/uploads/2012/09/WP1_Chén_final.pdf (Erişim:17.04.2018)
- Chen, Martha; Vanek, Joann; Lund, Francie; Heintz, James; Jhabvala, Renana ve Bonner, Christine, (2005), *Progress of the World’s Women 2005: Women, Work and Poverty*, Unifem: New York, http://www.unifem.org/attachments/products/PoWW2005_eng.pdf (Erişim:17.04.2018)

- Chen, Martha Alter; Jhabvala, Renana ve Lund, Frances (2002) Supporting Workers in the Informal Economy: A Policy Framework, Working Paper on the Informal Economy, Geneva: ILO, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_122055.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2019)
- Çınar E. Mine (1994) “Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Homeworking Women in Istanbul Turkey”, *World Development* 22(3) ss. 369–380. DOI 10.1016/0305-750X(94)90128-7
- Dedeoğlu, Saniye. (2008) *Women Workers in Turkey: Global Industrial Production in Istanbul*, Tauris Academic Studies: London and New York
- Dedeoğlu, Saniye (2010), “Endüstriyel Üretimde Kadın ve Göçmen Emegi”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi*, içinde, (Der: Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman-Öztürk), İstanbul: SAV, (249-276)
- DİE, (2002) 2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri- Tokat İli, Ankara: DİE
- Ecevit, Yıldız (2000), “Çalışma Yaşamında Kadın Emeginin Kullanımı ve Kadın Erkek-Eşitliği”, içinde Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset, İstanbul: Tüsiad Yayınları (118-196)
- Ekin, Nusret, (2000) Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, (Yayın No. 2002–33)
- Ekonomi Bakanlığı (2016), “Clothing Industry”, https://www.ticaret.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web_en/Home/Sectoral%20Reports%20and%20Statistics/Sectoral%20Reports/Industry/hg-clothing.pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2018)
- Eraydın, Ayda ve Erendil, Asuman (1999), *Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emegi*, Ankara: KSSGM.
- Erendil-Türkün, Asuman, (2002) “Türkiye’de Ev Eksenli Çalışma Üzerine Yapılmış Araştırmalar ve Çalışmalar”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 430 (37–47)
- ETSO (2014), Hattı Uygurluğundan 2023 Vizyonu ile Erbaa’ya, Erbaa Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı: Tokat
- EVÇAD (2015), *Ev Eksenli Çalışan Kadınlar ve Genel Durum Analizi*, <http://evcad.org/evcad-saha-analiz.pdf>, (Erişim: 17.04.2018)
- Fişek, A. Gürhan (1994) “Çalışma Yaşamı: Çocuklar Dışarı, Kadınlar İçeri”, *Çalışma Ortamı Dergisi*, Kasım-Aralık, Sayı 17, https://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami17.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Fişek, A. Gürhan (1996) “Yoksullukla Savaş (YOS)”, *Çalışma Ortamı Dergisi*, Sayı : 24, Ocak Şubat, http://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami24.pdf, (Erişim: 14.04.2018)
- Fişek, A. Gürhan (2004) “Kadın ve Çocuk Çalışanların Türkiye ve Diğer Ülkelerdeki Durumu”, *MESKA 2004 Meslek Hastalıkları ve İş Kazaları 1.Sempozyumu (28 Nisan-1 Mayıs 2004, İstanbul)*
- Gülçubuk, Bülent, (2004) “Uluslararası Tarım Politikalarının Türkiye’de Kırsal Yoksulluk Üzerine Etkileri”, Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, (16–18 Eylül 2004, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü Tokat), Ankara: Birikim Matbaacılık, (125–131).
- Güneş, Mehtap (2002), “Köyden Kente Göç, Yoksulluk ve Kadın”. *Yoksulluk ve İnsan Hakları-Kadınlar ve Yoksulluk*, Ürgüp-Göreme, 15–17 Kasım 2002, <http://www.mazlumder.org.tr/main/faaliyetler/seminer-panel-konferans/3/yoksulluk-ve-insan-haklari/8705>, (Erişim: 05.05.2018)
- Güneş, Fatime (2009), “Türkiye’de Yeni Liberal Ekonomi Politikaları ve Krizlerin Kadınların Emek Piyasası ve Ev İçindeki Emek Kullanma Biçimleri Üzerindeki Etkileri”, *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 46 (532), 15-28, http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820004513_1.pdf (Erişim tarihi: 05.02.2018)
- Hassan, Syeda Mahnaz ve Azman, Azlinda (2014), “Visible Work, Invisible Workers: A Study of Women Home Based Workers in Pakistan”, *International Journal of Social Work and Human Services Practice*, Vol. 2. No.2, (48-55), <http://www.hrpub.org/download/20140405/IJRH7-19290007.pdf> (Erişim Tarihi: 19.11.2018)
- Hattatoğlu, Dilek, (2000) “Ev Eksenli Çalışan Kadınlar ve Sosyal Örgütlenme”, *Birikim Dergisi*, Sayı.140, Aralık, (89–97). http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4200/ev-eksenli-calisan-kadınlar-ve-sosyal-orgutlenme#.W___jmj7TIU (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- ILO, (2014), *Global Employment Trends 2014: Risk of a jobless recovery?*, Geneva: International Labour Office, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_233953.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- ILO (2003), *Poverty and Employment in Crisis Situations: The Gender Dimensions*, GPE Guide Series, Geneva: International Labour Office http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---ifp_crisis/documents/publication/wcms_116437.pdf, (Erişim: 04.06.2018)
- ILO (2002), *Decent Work and The Informal Economy*, Report VI, International Labour Conference, 90th Session, ILO: Geneva, <https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc90/pdf/rep-vi.pdf>, (Erişim: 04.06.2018)
- Izzati, Fathimah Fildzah (2016), “Women’s Work and Capitalism: Housewifization and Home-based Labor in Indonesian Context”, Presents on Panel 17 “Women’s in Southeast Asia’s Economy, Politics, and

- Society of ASEASUK Conference 2016 in SOAS, University of London, 16-18 September 2016. <https://www.soas.ac.uk/cseas/aseasuk-conference-2016/file114970.pdf>, (Erişim:17.04.2018)
- Kabeer, Naila (2004), "Globalization Labor Standards and Women's Rights: Dilemmas of Collective (In)Action in an Interdependent World", *Feminist Economics*, 10 (1), (3-35), DOI:10.1080/1354570042000198227
- Kandiyoti, Deniz, (1997), *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, (Çev: F. Özbay, H. Tapınç, Ş. Tekeli, F. Sayılan, A. Bora), İstanbul: Metis
- Kızılaslan, Nuray (2003) "Kırdan Kente Göç Eğilimi: Tokat İli Erbaa İlçesi Örneği", *G. O. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt.20, Sayı.2, (81-87), http://ziraatdergi.gop.edu.tr/Makaleler/928702674_81-87.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Koç, Yıldırım (2001), *Eve İş Verme*, TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları, No: 63, Ankara.
- Koggel, Christine M. (2003), "Globalization and Women's Paid Work: Expanding Freedom?", *Feminist Economics*, Vol:9 Issue: 2-3 (163-183), DOI: 10.1080/1354570022000077935
- Koray, Meryem (2008), *Sosyal Politika, İmge Kitapevi*, 3. Baskı, Ekim, Ankara
- Kümbetoğlu, Belkıs (1995) "Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması", *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, içinde, (Derleyen: S. Çakır ve N. Akgökçe), Sel Yayıncılık (230-238).
- Leonard, M. Madeleine (2001) "Old wine in new bottles? Women working inside and outside the household", *Women's Studies International Forum*, 24 (1), 67-78, DOI: 10.1016/S0277-5395(00)00168-0
- Lordoğlu, Kuvvet, (1990) *Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması*, İstanbul: Fes Yayınları.
- Lordoğlu, Kuvvet, (2006) *Türkiye İşgücü Piyasaları: Durum Raporu*, İstanbul: İstanbul SMMMO (Mart Matbaacılık) Yayın No: 56.
- McCormick, Doroth ve Schmitz, Hubert (2001), *Manual for Value Chain Research on Homeworkers in the Garment Industry*, <https://www.ids.ac.uk/ids/global/pdfs/WiegoManualendNov01.pdf>, (Erişim:17.04.2018)
- Metin, Şahin (2011), *Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Durumu: Türkiye'de Ev Eksenli Çalışma*, Ankara: KSSGM
- Mies, Maria (1995) "Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru", *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, içinde, (Derleme: S. Çakır ve N. Akgökçe), Sel Yayıncılık (48-67)
- Mies, Maria (2008), "Kapitalist Gelişme ve Geçimlik Üretim: Hindistan'da Kırsal Kesim Kadınları", *Son Sömürge: Kadınlar*, içinde, (Editörler: Mies, M.; V. Bennholdt-Thomsen ve C. Von Werlhof) (47-77)
- Moçoş, Ebru (2005), "Ev Eksenli Üretim: Dumansız Fabrikalarda Kadın Emegi", *Tes-İş Türkiye Enerji Su ve Gaz İşçileri Sendikası*, Mart, (53-57)
- Moore, Jeanne (2006), "Homeworking and work-life balance: does it add to quality of life?", *Revue Européenne de Psychologie Appliquée*, Vol:56, Iss:1 (5-13), DOI: 10.1016/j.erap.2005.02.013
- Munck, Ronaldo, (1995) *Uluslararası Emek Araştırmaları*, Ankara: Öteki Yayınevi
- ODTÜ (2000), *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği*, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı Çalışması Stüdyo Çalışması, Yayın No:4
- OKA (2013), *Türkiye ve TR83 Bölgesi'nde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma*, http://www.oka.org.tr/Documents/TURKIYE_VE_TR83_BOLGESI_OKA.pdf, (Erişim:10.04.2018)
- OKA (2014), *TR83 Bölgesi İlçeleri Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi*
- Patel, S ve Pandya, R. (2017), "Problems of women in unorganized sector - A study on home based women workers and domestic women workers in Vadodara", *International Journal of Applied Home Science*, V: 4 Is: 7ve8 (593-610), <http://scientificresearchjournal.com/journal/applied-home-science/international-journal-of-applied-home-science-volume-4-issue-5-6-july-august-2017/> (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Pearson, Ruth (2007) "Reassessing Paid Work and Women's Empowerment: Lessons from the global economy", *Feminisms in Development: Contradictions, Contestations and Challenges* (Ed: Andrea Cornwall, Elizabeth Harrison and Ann Whitehead), (201-213), London/New York: Zed Books
- Prügl, Elisabeth (1996), "Home-Based Workers: A Comparative Exploration of Mies's Theory of Housewifization" *Frontiers: A Journal of Women Studies*, Vol. 17, No. 1 (114-135), DOI: 10.2307/3346904
- Sassen, Saskia (1997) *Informalization in advanced market economies*, Discussion Paper 20, Development Policies Department, ILO: Ceneva, http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_123590.pdf, (Erişim:10.04.2018)
- Sassen, Saskia (2002) "Women's Burden: Counter-geographies of Globalization and the Feminization of Survival", *Journal of International Affairs*, Vol. 53, No. 2, (503-524), <http://www.columbia.edu/~sjs2/PDFs/womensburden.2000.pdf>, (Erişim Yarihi: 29.11.2018)
- Sen, Sunanda (2010), "Gendered Aspects of Globalization", *Levy Economics Institute of Bard College*, September, Working Paper No. 621, Levy Economics Institute: New York, http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_621.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2018)

- Sharma, Sonal ve Kunduri, Eessha (2015), “‘Working from home is better than going out to the factories’(?): Spatial Embeddedness, Agency and Labour-Market Decisions of Women in the City of Delhi”, South Asia Multidisciplinary Academic Journal, Free-Standing Articles, <https://journals.openedition.org/samaj/3977> (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Standing, Guy, (1989) “Global Feminization Through Flexible Labour”, Word Development, Vol.17, No.7, (1077–1095). DOI: 10.1016/0305-750X(89)90170-8
- Standing, Guy (1999) “Global Feminization Through Flexible Labour: A Theme Revisited”, World Development, 27 (3), 583-602. DOI: 10.1016/S0305-750X(98)00151-X
- Stratigaki, Maria ve Dina Vaio, (1997) “Women in the South: Diverse Experience of Work in A Unifying Europe”, Gender and Economics: A European Perspective, içinde, (Ed: A. Geske Dijkstra ve Janneke Plantenga) Londra ve New York : Routledge, (104–117).
- SGK (2018) http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani, (Erişim:25.07.2018)
- Taylor, Lance (2003) “Dış Liberalleşme: Yakın Dönemden Dersler”, (ED: A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan) İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (49-72)
- Tezcek, Fatma Özlem ve Polat, Özlem (2016), “Ev-içindeki fabrikanın işçileri”, Fe Dergi, 8 (1), 50-68, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/46/2100/21734.pdf> (Erişim Tarihi: 29.11.2018)
- Thomsen, B. Veronika (2008), “Kadın Emeginin Geleceği ve Kadına Yönelik Şiddet” Son Sömürge: Kadınlar, içinde, (Derleme: Mies, M.; V. Bennholdt-Thomsen ve C. Von Werlhof) (177–202)
- Tokat Valiliği, (2007) Tokat İl Brifingi, Tokat.
- Toksöz, Gülay ve Türkan-Özşuca Şerife (2002), “Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri”, *İktisat Dergisi*, Ev Eksenli Çalışma Özel Sayısı, Sayı:430, 29-35, DOI: 10.1501/0000114
- Toksöz, Gülay, (2007) Türkiye’de Kadın İstihdamının Durumu, Ankara: ILO.
- Toksöz, G. (2012) “The State of Female Labour in the Impasse of the Neoliberal Market and the Patriarchal Family” *Gender and Society in Turkey: The Impact of Neo-liberal Policies, EU Accession and Political Islam*, Dedeoğlu S., A.Y. Elveren (eds.), London: I.B. Taurus, (47-64).
- Tomei, Manuela (2000) “Home Work in selected Latin American Countries: A comparative Overview,” Infocus Programme, SEED, ILO, http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---ifp_seed/documents/publication/wcms_117733.pdf, (Erişim:17.04.2018)
- Topbaş, Şeyda ve Ercan, Yalçın (2005), 2005 Yılı İlk Üç Aylık Çalışmalar, T.C Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tokat İl Müdürlüğü
- TÜİK (2018), <https://biruni.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul> (Erişim: 09.05.2018)
- Türk-İş (2018) 26 Haziran 2018 tarihli Haber Bülteni
- White, Jenny B. (1999) *Para İle Akraba*, (Çev: Aksu Bora) İstanbul: İletişim Yayınları
- WIEGO (2015), Myths ve Facts about the Informal Economy and Workers in the Informal Economy, WIEGO, <http://www.wiego.org/sites/default/files/resources/files/WIEGO-Myths-Facts-Informal-Economy.pdf> (Erişim Tarihi:29.11.2018)